
UDK 050(497.6=163.42)"1878/1918"

Izvorni znanstveni članak

Primljeno: 23. V. 2007.

Tomo VUKŠIĆ

Katolički bogoslovni fakultet u Sarajevu

PREGLED KATOLIČKE I HRVATSKE PERIODIKE U BIH OD 1878. DO 1918. S POSEBNIM OSVRTOM NA ČASOPIS BALKAN*

Sažetak

U radu se najprije donosi pregled svih periodičnih izdanja na hrvatskom jeziku koja su se pojavila na prostoru Bosne i Hercegovine u razdoblju od 1878. do 1918. godine. Prema nekima riječ je o ukupno 23 periodike, dok drugi spominju njih 29. Autor ovoga članka međutim poimence navodi naslove 32, odnosno 43 lista pokrenuta u spomenutom razdoblju. Prva brojka vrijedi ako se primijeni metodologija prema kojoj se računa samo jedno periodično izdanje, bez obzira koliko je puta ono mijenjalo svoj naziv i nastavljalo izlaziti pod drugim imenom. Druga se pak brojka dobiva ako se primijeni pravilo da je svaka pojava novoga imena periodičnoga izdanja ustvari kraj jedne i početak nove publikacije.

*U drugom dijelu rada predstavljen je široj javnosti malo poznat teološki časopis *Balkan* koji je pokrenuo sarajevski nadbiskup Josip Stadler i koji je izlazio dva puta godišnje od 1896. do 1902. godine. Osnovna preokupacija ovoga časopisa bila je ponovna uspostava jedinstva među kršćanima, osobito između Katoličke i Pravoslavne crkve. No, Stadlerov ekumenski apeli nisu nailazili na plodno tlo kod tadašnjih pravoslavnih metropolita i svećenika.*

Ključne riječi: *periodika, Crkva, katolici, pravoslavci, papa, Stadler, jedinstvo, ekumenizam, Balkan.*

---

* Prikazani rezultati proizašli su iz znanstvenoga projekta "Katolicizam, islam i pravoslavlje u identitetskim procesima u BiH", provedenoga uz potporu Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske.

Uvod

U razdoblju između 1878. i 1918. godine, odnosno u vrijeme austrijsko-mađarske uprave Bosnom i Hercegovinom, tiskan je relativno velik broj naslova katoličke i hrvatske periodike. Ustvari, to je bilo vrijeme kada, zajedno sa širenjem lanca škola i porastom pismenosti, dolazi do nagloga porasta kulture pisane riječi u ovim krajevima uopće, pa i periodike kao takve.

Iako je tematika periodičnih izdanja u BiH prilično dobro proučena te su objavljene i neke bibliografije,¹ ipak u svim dosadašnjim studijama, pa i onim najozbiljnijima, ima ozbiljnih previda koje treba popraviti. Tako ni jedan od dosadašnjih popisa periodike u BiH uopće ne spominje primjerice godišnjak *NAPREDAK – hrvatski narodni kalendar*² čiji se prvi broj za 1907. pojavio krajem 1906. godine i koji je redovito izlazio sljedećih 10 godina, a onda, poslije prekida zbog Prvoga svjetskog rata, nastavio redovito izlaziti od 1922. do 1948. godine. Isto tako, samo jedan autor, ito u svome dopunjenom izdanju, zna za znanstveni teološki časopis *Balkan – Jedinstvu o bratskoj slogi* (1896.-1902.),³ koji je cijelo vrijeme svoga izlaženja pripreman i dva puta godišnje u obliku knjige tiskan u Zagrebu. No, tiskan je u Zagrebu samo zato što je tamo živio njegov glavni urednik, ali ga je pokrenuo sarajevski nadbiskup Josip Stadler, a svojim su ga radovima redovito punili znanstvenici iz Sarajeva. Upravo

-
- 1 Usp. npr. Đorđe PEJANOVIĆ, *Štampa Bosne i Hercegovine 1850-1941*, Sarajevo, 1949.; Todor KRUŠEVAC, *Bosansko-hercegovački listovi u XIX veku*, Sarajevo, 1978.; Slavko KOVAČIĆ, "Bibliografija katoličke periodike u Bosni i Hercegovini do 1976.," *Nova et vetera*, 1(1977.), str. 171-214; Ivica PULJIĆ, "Kroz povijest katoličkog tiska u Bosni i Hercegovini," u Ivo BALUKČIĆ – Franjo TOPIĆ, *Stoljeće Vrhbosne 1887-1987.*, Sarajevo, 1996., str. 7-32.
  - 2 Usp. www.napredak.com.ba – "NAPREDAK – hrvatski narodni kalendar" ne spominje ni predsjednik *Napretka*; usp. Franjo TOPIĆ, "Hrvatski tisak u Bosni i Hercegovini od početka do 1941. godine," *Vrhbosnensia*, 2(2003.), str. 469-484. A oni koji uopće spominju periodična izdanja *Napretka* netočno tvrde da je 1907. godine počeo izlaziti "Napredak. Glasilo Hrvatskog kulturnog društva 'Napredak' u Sarajevu" jer se prvi broj ove publikacije pojavio u Sarajevu istom 1926. godine. Tvrdeći tako, poistovjetili su dva različita izdanja čija je prva riječ u naslovu bila ista, jedno koje je započelo 1907. i drugo koje se pojavilo 1926., a koja su nakon 1926. godine izdavana usporedo i tako posvema zaboravili "NAPREDAK – hrvatski narodni kalendar".
  - 3 Usp. Đorđe PEJANOVIĆ, *Bibliografija štampe Bosne i Hercegovine 1850-1941.*, Sarajevo, 1961. Ovdje citirano prema: <www.openbook.ba>, drugo (elektronsko) izdanje. Prema prvom izdanju: Sarajevo, 1961. – Pejanović pod br. 59 samo spominje *Balkan*.

će zato, nakon kratkoga podsjećanja na druge periodične katoličke publikacije do kraja Prvoga svjetskog rata, ovaj prikaz biti posvećen spomenutom *Balkanu* čija je osnovna preokupacija bila ponovna uspostava jedinstva među kršćanima.

Međutim, ovdje u uvodu treba primijetiti da je potencijalna moć prijama periodike na hrvatskom jeziku bila još manja od postotka pismenih osoba zato što se u broju pismenih katolika nisu nalazili samo domaći Hrvati nego i svi doseljeni katolici, pripadnici različitih naroda u Monarhiji koji su u međuvremenu ovamo došli zbog različitih razloga: Austrijanci, Česi, Mađari, Poljaci, Talijani, Ukrajinci itd.

Najveća prepreka širenju pisane riječi u to doba bila je vrlo velika zaostalost društva te vrlo visok stupanj nepismenoga stanovništva. Naime, prema službenim podacima objavljenim poslije državnoga popisa pučanstva iz 1910. godine u Bosni i Hercegovini te je godine bilo samo oko 23% pismenih katolika. Odnosno, tada je bilo još točno 77,45% nepismenih katolika naspram 89,92% nepismenih pravoslavaca i čak 94,65% nepismenih muslimana.⁴ Među njima osobito je velik broj žena. Naime, rezultati toga popisa stanovništva pokazuju sljedeći odnos pismenih muškaraca i žena:⁵

vjere	pismeni muškarci	pismene žene	svega
muslimani	24.568	637	25.205
pravoslavci	50.038	13.167	63.205
katolici	49.468	26.375	75.843

Velika nepismenost i opća zaostalost društva imale su za posljedicu nisku nakladu svih periodičnih izdanja. K tome, svi pretplatnici nisu bili iz BiH. Štoviše, prema službenim izvješćima čak oko 40% bilo ih je iz drugih krajeva. Naime, u *Izvještaju o upravi Bosne i Hercegovine* za 1906. godinu, koji je priredilo Zajedničko ministarstvo financija, navedeno je

4 Usp. *Die Ergebnisse der Volkszählung in Bosnien und der Herzegowina vom 10. Oktober 1910*, Sarajevo, 1912., str. XLVI.

5 Usp. *isto*, str. 22, 32.

da je krajem 1905. godine u BiH izlazilo 19 listova, ali svi zajedno u samo 20292 primjerka, a broj pretplatnika bio je 16260. Od tih 16260 pretplatnika iz BiH ih je bilo svega 9809, dok ih je 6451 bilo iz Austrije i drugih zemalja. Odnosno, ilustracije radi, među 1568092 stanovnika u BiH te godine bilo je 9809 pretplatnika raznih listova, što je iznosilo samo nešto više od pola postotka. Prema istom izvoru, među katoličkim listovima najtiražniji su bili *Vrhbosna*, koja je te godine tiskana u 1800, i *Kršćanska obitelj*, u 1000 primjeraka, a svi ostali u nakladi od oko 500 primjeraka.⁶

1. Pregled katoličke i hrvatske periodike

Budući da je kod nekih periodičnih izdanja vrlo teško utvrditi jesu li samo “katolička” ili su i “hrvatska” (jer su najčešće istodobno bila i jedno i drugo), u nastavku će biti spomenuta sva periodična izdanja na hrvatskom jeziku koja su se u BiH pojavila od 1878. do 1918. godine. Razvrstana su u tri grupe: najprije crkveni listovi, zatim listovi za politiku, prosvjetu, radništvo, kulturu i gospodarstvo i, na kraju, listovi katoličke mladeži. Glede broja naslova katoličke i hrvatske periodike ovdje treba spomenuti kako neki tvrde da ih je pokrenuto ukupno 23,⁷ a drugi ih nalaze 29.⁸ Međutim, kako proizlazi iz ovoga prikaza koji poimence spominje naslove svih listova, u spomenutom razdoblju hrvatski su katolici u BiH pokrenuli najmanje 32 ili 43 periodična naslova, ovisno o načinu brojanja. Prva brojka vrijedi ako se primijeni metodologija prema kojoj se računa samo jedno periodično izdanje, bez obzira koliko je puta ono

6 Usp. Đ. PEJANOVIĆ, *nav. dj.* On piše da je krajem 1905. godine stanje bilo ovako: “Najveći tiraž i najveći broj pretplatnika imali su listovi za zabavu, pouku i književnost. Njih pet na broju štampano je u 7.300 primjeraka, prosječno po 1.460 na jednoga. Sedam političkih listova štampano je u 7.050 primjeraka, prosječno po 1.000 na jednoga. U većem broju štampani su i dijecezanski, crkveni i vjerski listovi: njih 4 u 3.702 primjerka, prosječno po 925 na jednoga. - Uopšte te godine otpadalo je na jedan list prosječno po 900 pretplatnika.

U najviše primjeraka štampana je ‘Srpska riječ’ (3.000), pa ‘Bosanska vila’ (2.500), ‘Težak’ (2.000), ‘Vrhbosna’ (1.800), ‘Kršćanska obitelj’, ‘Mala biblioteka’ i ‘Pokret’ (u 1.000 primjeraka), ‘Bošnjak’ (u 900 primjeraka), ‘Učiteljska zora’, ‘Osvit’, ‘Behar’, ‘Školski vjesnik’ i ‘Glas zemaljskog muzeja’ po 800 primjeraka, ‘Sarajevski list’ (zvanični) u 686 primjeraka. Ostali listovi štampani su u manjem broju, oko 500 primjeraka.”

7 Usp. Đ. PEJANOVIĆ, *nav. dj.*, str. 25; I. PULJIĆ, *nav. dj.*, str. 14; F. TOPIĆ, *nav. dj.*, str. 475.

8 Usp. S. KOVAČIĆ, *nav. dj.*, str. 173.

mijenjalo svoj naziv i nastavljalo izlaziti pod drugim imenom. A druga se brojka dobiva ako se primijeni pravilo da je svaka pojava novoga imena periodičnoga izdanja ustvari kraj jedne i početak nove publikacije. Odnosno, u prvom slučaju bilo ih je najmanje 32, a u drugom barem 43.

1.1. Crkvena periodična izdanja većega odjeka

1. SRCE ISUSOVO, s podnaslovom *Službeni list za Vrhbosansku nadbiskupiju*, izlazilo je u Sarajevu svakoga mjeseca redovito od početka 1882. do kraja 1886. godine. Pokrenuo ga je sarajevski nadbiskup Josip Stadler. Ovo je prva katolička i hrvatska periodična publikacija tiskana u BiH uopće!

VRHBOSNA se pojavljuje na početku 1887. godine nakon što je *Srce Isusovo* promijenilo ime te je njegov nastavak. Otada je imalo podnaslov *Katoličkoj prosvjeti* i tiskano je dvotjedno. Pokrenuo ga je također sarajevski nadbiskup Stadler, a izlazi i danas pod istim imenom.

Ova dva naslova može se, ovisno o pristupu, smatrati jednim službenim glasilom Sarajevske nadbiskupije ili dvama službenim glasilima.

2. BOSANAC, s podnaslovom *Zabavno-poučni nedjeljnik*, pokrenuo je Ivan Lepušić, župnik u Brčkom. List je tiskan tjedno u Vinkovcima od 1883. do 1884. godine. Prvi put izišao je 9. lipnja 1883. Ovo je prvi katolički i hrvatski tjednik u BiH uopće!
3. HERCEGOVAČKI BOSILJAK, s podnaslovom *Povijesno književni list*, izlazio je u Mostaru 1883. i 1884. godine svakih 15 dana latinicom i ćirilicom. Pokrenuo ga je svećenik don Franjo Miličević. NOVI HERCEGOVAČKI BOSILJAK s podnaslovom *Povijesni književni list – (List za zabavu, pouku i književnost)*, nastavak *Hercegovačkoga bosiljka*, tiskan je tjedno u Mostaru latinicom i ćirilicom godine 1884. i 1885. Pokrenuo ga je don Franjo Miličević. GLAS HERCEGOVCA, s podnaslovom *Političko-informativni list*, nastavak *Novoga hercegovačkoga bosiljka*, tiskan je u Mostaru

latinicom dva puta tjedno od 1885. do 1896. godine. Pokrenuo ga je don Franjo Milićević.

Ova tri naslova ustvari su jedne novine koje su mijenjale ime zbog problema s državnom cenzurom ili zbog promjene programa.

4. GLASNIK JUGOSLOVENSKIH FRANJEVACA, s podnaslovom *Poučni i religiozni list*, pokrenuli su bosanski franjevci, a započeo je izlaziti 1887. godine mjesečno u Sarajevu.

GLASNIK BOSANSKIH I HERCEGOVAČKI FRANJEVACA, s podnaslovom *Poučni i religiozni list*, naslov je koji se pojavljuje već u 2. broju jer državna vlast nije dopuštala tiskanje pod prvim naslovom. Pod ovim naslovom mjesečnik je tiskan kroz cijelu 1887. godine, a na početku 1888. vraćen mu je prvi naslov: *Glasnik jugoslovenskih franjevaca* te pod tim imenom izlazi do kraja 1894. godine.

FRANJEVAČKI GLASNIK, s podnaslovom *Poučni i nabožni list*, naziv je mjesečnika koji se, kao nastavak *Glasnika bosanskih i hercegovački franjevaca*, pojavljuje na početku 1895. i traje do kraja 1901. godine.

SERAFINSKI PERIVOJ, s podnaslovom *Poučni nabožni list – Glasilo hrvatskih franjevaca*, kao nastavak *Franjevačkoga glasnika*, pojavljuje se na početku 1902. i pod tim naslovom kao mjesečnik izlazi do kraja 1913. godine.

NAŠA MISAO, s podnaslovom *Poučno-religiozni list*, kao nastavak *Serafinskoga perivoja*, mjesečno su izdavali hrvatsko-slovenski franjevci od 1914. do 1919. godine.

Ovih pet naslova zapravo su jedno glasilo koje je zbog različitih razloga mijenjalo naziv i nastavljalo izlaziti.

5. KRŠĆANSKA OBITELJ, s podnaslovom *Poučni i zabavni list za hrvatski katolički puk*, pojavio se u Mostaru 1900. godine, a tiskali su ga hercegovački franjevci, najprije polumjesečno, a kasnije mjesečno. Na kraju 1918. godine prestao je izlaziti da bi se ponovno pojavio 1938. godine.

6. GLASNIK SV. ANTE PADOVANSKOG, s podnaslovom *Vjerski mjesečnik za hrvatski katolički puk*, koji su pokrenuli bosanski franjevci, izlazio je mjesečno u Visokom (1906.-1908.) i Sarajevu (1908.-1945.).
7. GLASNIK PRESVETOG SRCA ISUSOVA, s podnaslovom *Vjersko-prosvjetni list*, pokrenuo je sarajevski nadbiskup Josip Stadler 1892. godine. Izlazio je kao mjesečnik u Sarajevu i Travniku do 1895. godine, a onda je uredništvo preneseno u Zagreb gdje i danas izlazi.
8. NOVI PRIJATELJ BOSNE, s podnaslovom *List književno-poučno-zabavni*, izlazio je povremeno na Plehanu kod Dervente. Koliko je poznato, tiskana su četiri sveska: za godine 1888., 1890., 1894. i 1896.
9. BALKAN, s podnaslovom *Jedinstvu i bratskoj slogi*, bio je teološki znanstveni časopis koji je dva puta godišnje tiskan u Zagrebu od 1896. do 1902. godine. Pokrenuo ga je sarajevski nadbiskup Josip Stadler.

1.2. Listovi hrvatskih katolika za politiku, prosvjetu, radništvo, kulturu i gospodarstvo

10. TRGOVAČKA KNJIŽNICA bio je list za pouku o trgovini, prometu i narodnom gospodarstvu. Izlazio je dva puta mjesečno u Sarajevu od listopada 1899. do veljače 1902. Bio je to prvi list u BiH koji se stručno bavio knjigovodstvom, trgovačkim dopisivanjem, trgovačkim računima i privredom općenito.
11. OSVIT je bilo glasilo Hrvata iz BiH. Pokrenuo ga je 1898. godine intelektualni krug oko don Franje Milićevića u Mostaru. Vlasnik mu je bila Hrvatska dionička tiskara, a prvi urednik don Franjin nećak, hrvatski književnik Ivan A. Milićević. Izlazio je dva puta tjedno do 1907. godine.

12. HRVATSKI DNEVNIK, s podnaslovom *Za interese bosansko-hercegovačkih Hrvata*, pokrenuo je sarajevski nadbiskup Josip Stadler 1906. godine. Izlazio je u Sarajevu svaki dan osim nedjeljom i blagdanom sve do 1918. godine.
HRVATSKI BRANIK, s podnaslovom *Političko-vjerski list bosanskih Hrvata*, nakratko se pojavljuje u Sarajevu 1918. godine kao nastavak *Hrvatskoga dnevnika* koji je nova državna vlast zabranila.
13. NAPREDAK, s podnaslovom *Hrvatski narodni kalendar*, pokrenulo je i izdavalo u Sarajevu Hrvatsko kulturno društvo "Napredak". Prvi svezak ovoga godišnjaka pojavio se za 1907. godinu, a tiskan je krajem 1906. Izlazio je idućih 10 godina, da bi nakon prekida zbog Prvoga svjetskog rata ponovno nastavio izlaziti od 1922. godine.
14. HRVATSKA ZAJEDNICA bio je list za prosvjetu, pouku i narodno gospodarstvo. Izlazio je u Sarajevu dva i tri puta tjedno od 1909. do 1912. godine te nakon prekida od dvije godine još i 1914., a vlasnik mu je bio dr. Jozo Sunarić.
15. HRVATSKA BOSNA bila je pučko glasilo, "poučno-politički list za težaka, radnika i male obrtnike". Izlazila je u Sarajevu od 1909. do 1910. godine dva puta mjesečno.
16. HRVATSKA SVIJEST bila je političko-prosvjetni list. Izdavao ga je i uređivao konzorcij "Hrvatska svijest" u Sarajevu od 1913. do 1914. godine.
17. HRVATSKA NARODNA ZAJEDNICA bila je revija za prosvjetu i gospodarstvo te organ Hrvatske narodne zajednice. List je izlazio u Sarajevu dva puta mjesečno od 1913. do 1918. godine.
18. RADNIČKA ODBRANA bila je politički list i organ hrvatske radničke organizacije. Izlazila je u Mostaru 1908. godine tri puta mjesečno.

19. HRVATSKA OBRANA bila je list za politiku, gospodarstvo i zabavu. Izlazila je u Sarajevu od 1908. do 1910. godine četiri puta mjesečno.
20. RADNIČKI LIST bio je organ za zaštitu radnika Hrvata u BiH. Vlasnik mu je bila Matica radnika Hrvata. Izlazio je u Sarajevu jednom tjedno 1910. godine.
- RADNIČKA SVEZA nastavak je *Radničkoga lista* koji je nakon 20. broja promijenio ime. Otada se naziva glasilom za probitke hrvatskoga radništva te izlazi sve do 1914. godine.

1.3. Listovi katoličke mladeži

21. GLAS KMETIČKE VILE (KMETIČKA VILA), s podnaslovom *List đaka seminarista travničke gimnazije*, izlazio je u Travniku od 1894. do 1895. godine.
22. POLET, s podnaslovom *Književno-poučni list*, izdavao je u Livnu zbor franjevačkih bogoslova "Jukić", povremeno od 1899. do 1909. godine.
23. NARODNO BLAGO, s podnaslovom *Poučno-zabavni list*, izdavali su učenici franjevačke gimnazije u Visokom školske godine 1903./1904.
24. ČEŠAGIJA, s podnaslovom *Đački šaljivi list*, izdavali su učenici franjevačke gimnazije u Visokom vjerojatno prije *Narodnoga blaga*.
25. POLET, s podnaslovom *Književno-poučni đački list*, izdavali su školske godine 1905./1906. učenici franjevačke gimnazije u Visokom.
- CVIJET, s podnaslovom *List za pouku i zabavu*, izdavali su učenici franjevačke gimnazije u Visokom i nastavak je *Poleta*. Izlazio je od 1907. do 1912., a obnovljen je 1925. godine.

26. SMILJE, s podnaslovom *Literarno-poučni list*, izdavala je povremeno organizacija sjemeništara "Akademija sv. Ivana Zlatoustoga" u Travniku od 1906. do 1908. godine.
27. TRAVNIČKI GJAK, s podnaslovom *List gimnazista kongegista – List vanjskih učenika Travničke gimnazije*, izdavala je u Travniku Organizacija srednjoškolske katoličke omladine povremeno 1906. i 1908. godine.
TRAVANJSKO SMILJE, s podnaslovom *Literarno-poučni đački list*, nakon prestanka *Smilja* i *Travničkoga gjaka*, počinje izlaziti 1908. i pojavljuje se povremeno do 1913. godine, a izdavala ga je "Akademija sv. Ivana Zlatoustoga" u Travniku.
28. MLADOST, s podnaslovom *Srednjoškolski literarno-zabavni list*, periodično je u Mostaru izdavala Organizacija srednjoškolske katoličke omladine "Radikal" od 1908. do 1910. i od 1917. do 1921. godine.
29. RUŽA, s podnaslovom *List za zabavu i pouku*, izdavala je mjesечно Organizacija katoličke bogoslovske mladeži u Mostaru od 1909. do 1913. godine.
30. VJESNIK, s podnaslovom *Omladinski književni list*, izdavalo je povremeno Akademsko katoličko društvo "Martić" u Sarajevu od 1910. do 1913. godine.
31. LUČ, s podnaslovom *Poučno-religiozni list*, izdavao je povremeno Zbor franjevačkih bogoslova "Jukić" u Sarajevu od školske godine 1910./1911. do 1911./1912.
32. RAD, s podnaslovom *Katolički gjački list*, povremeno su izdavali katolički đaci u Banjoj Luci 1914. godine.

2. Časopis Balkan od nastanka do prestanka

2.1. Crkvene okolnosti nastanka časopisa

Papa Leon XIII. (1878.-1903.) objavio je 20. lipnja 1894. apostolsko pismo *Praeclara gratulationis* kojim se obratio narodima svijeta i njihovim vođama. Među njima izričito je progovorio i slavenskim narodima pozivajući ih na sjedinjenje s Katoličkom crkvom.⁹

Primivši apostolsko pismo, sarajevski nadbiskup Josip Stadler dao ga je prevesti na hrvatski jezik i odmah tiskati u službenom vjesniku Sarajevske nadbiskupije *Vrhbosni*.¹⁰ Dva mjeseca poslije, na sjednici Nadbiskupskoga ordinarijata 20. rujna, Stadler je zamolio kaptol, koji je bio vlasnik *Vrhbosne*, da mu daruje deset primjeraka broja *Vrhbosne* u kojemu je bilo tiskano apostolsko pismo *Praeclara gratulationis* kako bi sedam primjeraka mogao poslati pravoslavnoj metropolitanskoj kuriji u Sarajevo, a tri primjerka metropoliji u Tuzli čija su se sjedišta nalazila na području katoličke Sarajevske nadbiskupije.¹¹ Dobivši deset primjeraka, Stadler ih je, kako je bio zamislio, 23. rujna stvarno poslao dvjema pravoslavnim metropolitanskim kurijama. Nadodao je i svoje popratno pismo dvojici pravoslavnih metropolita – Đorđu Nikolajeviću iz Sarajeva i Nikoli Mandiću iz Tuzle.¹²

Papa Leon XIII., pisao je Stadler u svome pismu, kako se približava kraju svoga života, sve se više sjeća vremena kada su istočna i zapadna Crkva u jedinstvu hvalile trojedinoga Boga. Prije negoli drugima, papa se obraća onoj Crkvi koja nam je najbliža ne samo po vjeri i raznim ustanovama nego i po krvi. Braća koja se razlikuju po drukčijem razumijevanju Kristove vjere morala bi biti prožeta njegovim Duhom. Ako

9 Usp. *Leonis XIII Pontificis Maximi Acta*, sv. XIV, Roma, 1895., str. 202-203.

10 Usp. "List apostolski Leona Pape XIII", *Vrhbosna* 14(1894.), str. 209-215. Ovaj broj *Vrhbosne* nosi nadnevak od 15. srpnja 1894.

11 Usp. Arhiv Sarajevske nadbiskupije, br. 795/1894.

12 Usp. Arhiv Sarajevske nadbiskupije, br. 729/1894. – Stadlerovo pismo dvojici pravoslavnih metropolita kasnije je tiskano u *Katoličkom listu* 43(1894.), str. 357-358 s naslovom "S bosanske medje". *Vrhbosna* međutim, vjerojatno zbog državne cenzure, nikada nije objavila ovo pismo iako ima pisaca koji su tvrdili da su ga vidjeli u njoj. Usp. Franjo HAM(M)ERL, "Dr. Josip Stadler prvi nadbiskup vrhbosanski", *Spomenica vrhbosanska 1882-1932*, Sarajevo, 1932., str. 41.

to budemo tražili, pisao je dalje, dobri će Otac učiniti da će se Crkve sjediniti po tom i u tom Duhu.

U nastavku je Stadler izložio svoja načela koja bi trebala ravnati promicanje jedinstva Crkve. Njegovo prvo načelo glasilo je: sjediniti se po Duhu u molitvi. Drugo načelo: nadići nacionalnu pripadnost i nikako ju ne poistovjećivati s vjerom jer je Isus sve narode pozvao u svoju vjeru. Treće: da bi se promicalo jedinstvo, u Crkvi se mora razlikovati bitne stvari od onih koje to nisu. Ustvari, budući da je Krist ustanovio Crkvu za sve narode, normalno je da je svaki narod u Crkvu donio nešto od svoga: primjerice, i na Istoku i na Zapadu nastali su različiti liturgijski obredi. Četvrto: Stadler je pravoslavnim metropolitima predložio susret “naših i vaših” stručnjaka gdje bi se na temelju sadržaja Svetoga pisma i crkvenih otaca nastojalo doći do odgovora na pitanje kakvu je Crkvu Isus ustanovio te koji su prepoznatljivi znakovi Crkve. Ova vrsta susreta mogla bi, prema Stadlerovu mišljenju, najviše pomoći sjedinjenju Crkava. Stoga je molio pravoslavne metropolitite da iskažu svoja mišljenja i da predlože način i mjesto susreta. Ako to učinimo, nastavljao je Stadler, imat ćemo mnogo neprijatelja, no ne treba se osvrutati na ono što ljudi govore. Treba slijediti volju Božju.

Završavajući svoje pismo, govorio je kako se nada da će pravoslavnim metropolitima biti jasno zašto on nikada nije bio konfesionalno nezainteresiran iako je istodobno činio dobro svima, pa čak i samim pravoslavnim metropolitima. Još jednom pozivajući pravoslavce da se “sjedine s nami”, pisao je kako je spreman položiti i vlastiti život ako bi to pomoglo sjedinjenju Crkava. Na kraju je još jednom naglasio važnost molitve i znanstvenih rasprava, ali samo u ljubavi i bez vrijeđanja.

Pravoslavni metropoliti međutim nikada nisu poslali nikakva odgovora. Iako su ignorirali Stadlerove prijedloge, ipak su se, prema vladinim tajnim informacijama, namjeravali sastati 3. studenoga 1894. u Sarajevu da bi, vjerojatno, sastavili odgovor na Stadlerovo pismo kako bi se bolje informirali o apostolskom pismu *Praeclara gratulationis* i kako bi proučili mogućnost izjave o nespремnosti za sjedinjenje, barem ne u Bosni i Hercegovini.¹³ No, usprkos takvim planovima, nema nikakvih podataka

13 Usp. Arhiv BiH, ZMF BH Pr., br. 1222/1894.

koji bi potvrdili da su se metropoliti doista i sastali. Ni *Istočnik* nije nikada objavio bilo kakav odgovor, vjerojatno zato što ni Stadlerovo pismo nikada nije objavljeno u *Vrhbosni*.

Iako nema dokaza, ipak je moguće da vladina cenzura nije dopustila tiskanje ni Stadlerova pisma ni mogući odgovor metropolita. Međutim, najvjerojatnije metropoliti nikada nisu ni sastavili nikakva odgovora.

S druge strane, vladini su ljudi bili koliko iznenađeni toliko zabrinuti Stadlerovom inicijativom. U Beču su doznali za nju istom 27. listopada 1894. iz *Neue Freie Presse* koji ju je preuzeo iz zagrebačkoga *Katoličkoga lista*. Zato je ministar Kállay 29. listopada od vlade iz Sarajeva tražio da ga odmah izvijesti jer on ništa nije znao o ovoj Stadlerovoj akciji.¹⁴

Šaljući ministru Kállayu povjerljivo izvješće koje ima nadnevak samo listopad 1894., civilni *adlatus* Kutschera pisao je da je Stadler, prema nekim novinama, pisao svoj trojici pravoslavnih metropolita u BiH što, kako se već vidjelo, ne proizlazi iz dokumentacije Nadbiskupskoga ordinarijata iz Sarajeva.¹⁵

Iz Kutscherina izvješća Kállayu također se doznaje da se sarajevski metropolit Nikolajević u danima kada je stiglo Stadlerovo pismo nalazio u kanonskom posjetu raznim župama izvan Sarajeva. U nenazočnosti metropolita njegov vikar arhimandrit Magarašević pokazao je Kutscheri Stadlerovo pismo. K tomu, još prije nego se Nikolajević vratio u Sarajevo isti je Magarašević predao original Stadlerova pisma vladinim ljudima koji su ga, pošto su ga kopirali, istoga dana ponovno vratili Magaraševiću. Na kraju svoga izvješća Kutschera je tražio instrukcije kako se treba ponašati pokrajinska vlada iz Sarajeva u ovom konkretnom slučaju.

U svom odgovoru od 3. studenoga ministar Kállay iznosi mišljenje da je Stadlerov poziv pravoslavnim metropolitima bio potaknut odozgo, tj. inicijativama samoga pape. Ministar je smatrao da se radi o isključivo crkvenom pitanju te je pokrajinskoj vladi savjetovao da se ne miješa, a posebice da se ne stavlja na stranu jedne Crkve. A ako bi vlada mogla predusresti i usprotiviti se pojavi sličnih pokušaja, bilo bi to poželjno. No, ako bi pravoslavni metropoliti pitali vladu kako će se ponijeti, mo-

14 Usp. Arhiv BiH, ZMF BH Pr., br. 1200/1894.; 1206/1894.; 1210/1894.

15 Usp. Arhiv Sarajevske nadbiskupije, br. 729/1894.

glo im se reći da je stvar svakoga pojedinog od njih hoće li odgovoriti na Stadlerovo pismo, prešutjeti ga ili ga poslati natrag Stadleru.¹⁶

Tražeci dodatne podatke o tomu kako se Magarašević mogao ponijeti na opisani način, Kállay je zahtijevao od vlade BiH da samom Magaraševiću prepusti da sa Stadlerovim pismom čini kako mu se čini pravo. Ustvari, ministru Kállayu nije bilo jasno kako je arhimandrit Magarašević tjednima mogao držati u sebi službeni dokument. Na kraju je Kállay nadodao da svaki dodir s pravoslavnim metropolitima u vezi s ovim slučajem mora biti samo usmen. Ta posljednja Kállayeva napomena najvjerojatniji je razlog zašto danas nema dovoljno dokumentacije o svemu ovomu.

2.2. Stadler – papinski delegat za jedinstvo Crkava i osnivanje časopisa *Balkan*

Poslavši pismo pravoslavnim metropolitima 23. rujna 1894., Stadler je odmah izvijestio i papu Leona XIII. o onomu što je učinio, a papa mu je odgovorio već 12. listopada iste godine pismom *Quae doctrinae*.¹⁷ Već poznatim Stadlerovim zaslugama, pisao je papa, nadodalo se i lijepo pismo pravoslavnim metropolitima koje je pratilo hrvatski prijevod apostolskoga pisma *Praeclara gratulationis*. Hrabrio je zatim Stadlera da nastavi svoj rad na jedinstvu Crkava. Zato mu kao vlastitu zadaću (*munus proprium*) povjerava pomirenje Crkava u tim narodima (*in istis gentibus*). Prepuštao je međutim Stadleru biranje najboljih putova i, naravno, mogućnost obraćanja u Rim radi raznih savjeta. Pri završetku svoga pisma Leon XIII. preporučio je Stadleru također da napiše štogod o problematici koja dijeli dvije Crkve te da širi te spise – sve međutim neka bude obilježeno ljubavlju kao Stadlerovo pismo upućeno pravoslavnim metropolitima¹⁸

Sa svoje strane Stadler nije nimalo čekao s provođenjem papine želje. Prema nekim autorima, u Sarajevu je osnovao Odbor za sjedinjenje,¹⁹ ali

16 Usp. Arhiv BiH, ZMF BH Pr., br. 1215/1894.

17 Usp. *Leonis XIII Pontificis Maximi Acta*, vol XIV, Roma 1895., str. 342-344.

18 Usp. *nav. mj.*

19 Usp. Ivan MARKOVIĆ, *Slaveni i Pape*, sv. I, Zagreb, 1903., str. XXXV. Prema Markovićevu

postojanje takva odbora ne proizlazi ni iz jednoga dokumenta koji mi je na raspolaganju.

Sigurno je međutim da je otada učestalo Stadlerovo dopisivanje s Nicolausom Nillesom, poznatim stručnjakom za istočne liturgije, koji je živio u Innsbrucku. Stadler je od Nillesa zapravo tražio savjete i suradnju. U svom dugom odgovoru Stadleru od 17. siječnja 1895.²⁰ Nilles mu je predložio da novo izdanje njegova (Nillesova) *Kalendarium manuale utriusque Ecclesiae orientalis et occidentalis*, koji je upravo pripravljaio, bude tiskano pod Stadlerovom zaštitom. Tako bi odmah bila ispunjena papina želja da Stadler objavi štogod o spornim crkvenim pitanjima (*de dissidii capitibus*). Stadler, ne mogavši poželjeti ljepšu priliku, nije mogao propustiti takvu ponudu za početak ostvarivanja papina naloga. Tako je sljedeće godine novo izdanje spomenutoga djela uistinu bilo tiskano “na poticaj apostolskoga komesara” (*auspiciis commissarii apostolicis*). Uvod u obama svescima ovoga djela napisao je Stadler osobno.²¹ U njemu je naglasio kako se Crkve, prije nego se pomire, moraju dobro poznavati. Proučavanje se mora činiti izbjegavajući polemiku i mirno. Zato se uz njegovu želju i poticanje, pisao je, odlučilo ponovno tiskati ovo djelo čije je prvo izdanje naišlo na brojne simpatije također i među nekatolicima.

U spomenutom pismu Stadleru, kao i u još jednom napisanom istoga dana, Nilles naziva Stadlera *Commissarius Apostolicus*, a područje koje mu je povjereno *Commissariat apostolicus*,²² ali nikako nije jasno zašto ih naziva tim imenima. Nilles naziv “apostolskoga komesara” upotrebljava i u naslovu uvoda u svoju knjigu koji je napisao Stadler iako je papa Leon XIII. pisao samo o Stadlerovu *munus proprium*. Usto, i sam će se Stadler nazvati tim imenom u spomenutom uvodu Nillesovoj

---

pisanju članovi ovoga odbora bili su Andrija Jagatić, Antun Bonaventura Jeglič i Franjo Hammerl. Drugi pisci koji spominju ovaj odbor, ali ne i imena njegovih članova, jesu: Franjo HAM(M)ERL, “Dr. Josip Stadler prvi nadbiskup vrhbosanski”, str. 42; Anto PARADŽIĆ, *Dr. Josip Stadler prvi vrhbosanski nadbiskup*, Sarajevo, 1968., str. 79; Juraj KOLARIĆ, “Ekumenska djelatnost nadbiskupa Stadlera”, u Petar BABIĆ – Mato ZOVKIĆ (pr.), *Katolička crkva u Bosni i Hercegovini u XIX i XX stoljeću*, Sarajevo, 1896., str. 152.

20 Usp. Arhiv Sarajevske nadbiskupije, Prezidijal, kuverta: Unija (Nillesova pisma).

21 Usp. Nicolaus NILLES, *Kalendarium manuale utriusque Ecclesiae orientalis et occidentalis*, sv. I, Innsbruck, 1896. (Stadlerov uvod na str. VII-VIII), sv. II, Innsbruck, 1897. (Stadlerov uvod na str. VII-VIII).

22 Usp. Arhiv Sarajevske nadbiskupije, Prezidijal, kuverta: Unija (Nillesova pisma).

knjizi, a područje koje mu je povjereno, iako ga papa nije pobliže odredio (*in istis gentibus* = u tim narodima), i on će nazvati *Commissariatus apostolicus*.

Papino *in istis gentibus*, prema Nillesovu mišljenju, odnosilo se na sve istočne nekatoličke kršćane. A upravo zato što, objašnjavao je Nilles Stadleru u jednom pismu iz 1895. godine, ne postoji neki drugi "apostolski komesar" osim Stadlera, svi spomenuti kršćani ulazili bi u područje apostolskoga komesarijata.²³ No, očito nezadovoljan takvim tumačenjima, Stadler je u svibnju 1895. zatražio da sam papa razriješi ovu sumnju, ali tijekom sedam sljedećih mjeseci nije dobio odgovora. Da bi ga ubrzao, 18. siječnja 1896. pisao je vatikanskom državnom tajništvu.²⁴

Istom 11. ožujka odgovorio mu je državni tajnik kardinal Rampolla²⁵ priopćujući da je papa, povjerivši Stadleru kao zadaću promicanje jedinstva, mislio samo na područje Sarajevske nadbiskupije.

2.3. Osnivanje časopisa *Balkan*

Stadler, koji je vrlo ozbiljno shvatio i papin poziv da piše i širi ponešto *de dissidii capitibus*, ubrzo dolazi na pomisao osnivanja časopisa koji bi bio potpuno posvećen promicanju jedinstva Crkava. Njegov prijatelj Nilles nije bio baš oduševljen ovom inicijativom u prvom redu zato što mu nije bilo jasno kako financirati takav časopis koji će biti tiskan na jeziku koji zna malo ljudi.²⁶

No, sljedećih mjeseci 1895. godine Stadler je budući časopis nazvao *Balkan* i istodobno mu tražio glavnoga urednika. U tom su trenutku među katoličkim hrvatskim orijentalistima postojala dva ugledna teologa i pisca: Anton Franki (1844.-1908.)²⁷ i Ivan Marković (1839.-1910.).²⁸ Franki je međutim zbog svoga političkog i nacionalnoga hr-

23 Usp. Arhiv Sarajevske nadbiskupije, Prezidijal, kuverta: Unija (Nillesova pisma).

24 Usp. Arhiv Sacra Congregazione per gli Affari Ecclesiastici Straordinari, Austria-Ungheria, Pos. 728, fasc. 319, f. 34rv.

25 Usp. Arhiv Sarajevske nadbiskupije, Prezidijal, kuverta: Unija (Nillesova pisma).

26 Usp. *isto*.

27 Antun Franki je između ostaloga objavio: *Dvie poslanice dvaju pravoslavnih episkopa u Dalmaciji*, Zadar, 1881.; *Slavenski apostoli Kiril i Metodije i istina pravoslavlja*, Zadar, 1882.

28 Između ostaloga, Marković je napisao: *Papino poglavarstvo u Crkvi za prvih osam vjekova*,

vatskog usmjerenja pao u nemilost Khuena-Hédervárya koji ga je 1891. godine zbog toga maknuo sa službe sveučilišnoga profesora u Zagrebu. A kako je već na sami časopis *Balkan* vlada gledala kao na moguću opasnost, Stadler nije smio riskirati još i s Frankijem koji je u svojim spisima bio vrlo tolerantan prema pravoslavicima, a sada djelovao kao župnik u Istri.

Zato se Stadler 1895. godine obraća fra Ivanu Markoviću koji je, za razliku od Frankija, bio vrlo polemičan s pravoslavicima. Na Stadlerov prijedlog da se prihvati službe glavnoga urednika *Balkana* Marković je odgovorio 17. lipnja da ne može prihvatiti ponuđenu službu zato što Stadler traži da se u *Balkanu* piše pomirljivo. Marković je naime smatrao da se ne može pisati o razlikama, a uvijek izbjeći polemiku. K tomu, ni u jednom članku *Balkana* koji bi on uređivao Pravoslavna crkva ne bi smjela biti nazvana pravoslavna. Još manje bi se u njegovu *Balkanu* smjelo napisati da je Pravoslavna crkva sačuvala pravu vjeru.²⁹

Tako se Stadler morao odreći i Markovića koji je ustvari, unatoč uvjetima koje je bio postavio, ipak očekivao da će baš njemu biti povjereno uredništvo *Balkana*.³⁰

Tada se nadbiskup Stadler obratio Aleksandru Bresztyenszkom (1843.-1904.),³¹ laiku, saborskom poslaniku u Zagrebu, bivšem profesoru i rektoru magnificusu Sveučilišta u Zagrebu. Naime, njega je 1894. godine, kada je imao samo 50 godina, državna vlast otpustila sa Sveučilišta i umirovila zato što se te godine posebno istaknuo u organiziranju sjedinjenja hrvatske opozicije u borbi protiv Khuena-Hédervárya. Bresztyenskoga se često sjećaju i po tomu što je mnogo učinio da se susretnu Strossmayer i Starčević te da se, nakon mnogo vremena, na neki način pomire kako bi se hrvatska politička oporba mogla sjediniti u borbi protiv Khuena-Hédervárya.

Zbog nedostatka dokumentacije ne zna se točno kada je Bresztyenszky prihvatio uredništvo *Balkana*. No, u Stadlerovu pismu kardinalu

---

Zagreb, 1883.; *Cesarizam i bizantinstvo*, sv. I-II, Zagreb, 1891.; *O evkaristiji s osobitim naglaskom na epiklezu*, Zagreb, 1893.; *Gli Slavi ed i Papi*, Zagreb, 1897. itd.

29 Usp. Petar BERKOVIĆ, "Pitanje unije i franjevac I. Marković", *Nova revija*, 1(1927.), str. 45 s.

30 Usp. Arhiv Sarajevske nadbiskupije, Prezidijal, kuverta: Unija (Nillesova pisma).

31 Usp. Juraj KOLARIĆ, "Veliki pomiratelj", *Veritas*, 2(1974.), str. 26 s.; "Ekumenski entuzijast", *Veritas*, 3(1974.), str. 26 s.; "Svjedok vjere", *Veritas*, 4(1974.), str. 26 s.

Rampolli od 18. siječnja 1896. piše da je Bresztyenszky ne samo već imenovan urednikom nego i da će prvi broj *Balkana* uskoro izići iz tiska.³² Taj podatak dopušta da se imenovanje urednika smjesti barem koji mjesec dana unatrag, tj. u ranu jesen 1895.

Biskup Strossmayer bio je vrlo zainteresiran za ovaj Stadlerov pothvat. Slagao se sa sarajevskim nadbiskupom i u tomu da *Balkan* mora biti pomirljiv, a ne polemičan.³³ Zato je novi časopis bio česta tema njihova dopisivanja tih godina.

Prvi broj *Balkana*, koji je prema Stadlerovu pisanju imao “težak porod”, trebao se pojaviti krajem travnja 1896., no do čitatelja je došao istom krajem svibnja te godine.³⁴ Međutim, Stadler se nadao da će već u ožujku u rukama imati prvi broj časopisa jer je 12. ožujka poslao okružnicu svim dekanima svoje nadbiskupije s molbom da upoznaju svećenike kako će se za nekoliko dana pojaviti časopis *Balkan* čija je svrha promicanje jedinstva Crkava. Istom okružnicom svim je župnicima dopustio da nabavljaju *Balkan* na trošak župne kase kako bi se, čitajući ga, u njima probudila ljubav prema jedinstvu Crkava.³⁵ Istoga je dana Stadler pisao i svojim sufraganima u Mostar i Banju Luku moleći ih da i oni pozovu svoje svećenike na isti način kao i Stadler tako da pomogne nastojanju oko sjedinjenja. No, “veliko djelo sjedinjenja” ponajprije mora biti praćeno molitvom vjernika.³⁶

32 Usp. Arhiv Sacra Congregazione per gli Affari Ecclesiastici Straordinari, Austria-Ungheria, Pos. 728, fasc. 319, f. 34rv.

33 Usp. Arhiv Sarajevske nadbiskupije, kuverta: Stadler-Strossmayer.

34 Usp. Arhiv Đakovačke biskupije, br. 554/1896. – U svom pismu Strossmayeru Stadler je 25. travnja 1896. pisao ovako: “Naš Balkan ima, kako se vidi, težak porod. Primih jučer pismo, da će svakako još ovaj mjesec ugledati svjetlo.” – Franjo HAMMERL, “Eine südslawische Unions-Zeitschrift“, *Zeitschrift für katholische Theologie* XX(1896.), str. 752; -r-, „Balkan“, njegovo jedinstvo i bratska sloga“, *Srpski Sion*, VI(1896.),378-381. Ovaj broj *Srpskog Siona* je od 2. lipnja 1896.

35 Usp. Arhiv Sarajevske nadbiskupije, br. 214/1896.

36 Usp. Arhiv Sarajevske nadbiskupije, br. 215/1896. Nakon što ih je sve pozvao na molitvu, Stadler je ovako završio pismo svojim sufraganima: “Tomu pozivu Božjemu, a u najnovije vrijeme i pozivu slavno vladajućeg pape Leona XIII. udovoljit ćemo dobrano i tim, ako budemo rado čitali i promicali ‘Balkan’ jer u njem će se u prijateljskoj i ljubežljivoj formi otkrivat bludnje, rješavat dvojbe, razjašnjavat priেকে, bistririt pojmovi, odstranjivat mržnja i širit međusobna ljubav i tim utirat put do sjedinjenja u jednoj pravoj Kristovoj Crkvi.”

Tako je nastao časopis koji je u tome času bio jedinstvena pojava u katoličkom svijetu jer je nastao u vjerski složenoj sredini gdje je kršćanstvo na poseban način osjećalo teret podijeljenosti na katoličanstvo i pravoslavlje.

2.4. Pogled na sadržaj *Balkana*

Budući da ovdje nije moguće predočiti svih sedam godišta ovoga znanstveno-teološkoga časopisa, čini mi se korisnim ukratko opisati plan i sadržaj barem onoga broja *Balkana* kojim se časopis predstavio javnosti. Prvi broj ima 125 stranica. Glavni je urednik na prvim stranicama objavio programski tekst "Zadaća 'Balkana'". Zatim pokretač časopisa, nadbiskup Stadler, piše pismo Srbima pravoslavcima: protumačio im je svoje viđenje promicanja jedinstva i pozvao ih na suradnju u *Balkanu*. Slijedi potom Lectorov članak "Istočni obredi i Sveta Stolica". Pišući o brizi Svete Stolice za istočne obrede, pod pseudonimom Lector krio se Andrija Jagatić (1850.–1901.)³⁷ koji je bio jedan od kanonika Saajevske nadbiskupije. Nakon toga jedan od najplodnijih i najstručnijih suradnika *Balkana* Antun Bonaventura Jeglič (1850.-1837.),³⁸ sarajevski kanonik, Stadlerov pomoćni biskup, a kasnije biskup u Ljubljani, objavljuje tekst s naslovom "Leo papa XIII i Antim patrijarh carigradski". U njemu donosi dio apostolskoga pisma *Praeclara gratulationis* Leona XIII. te cijelu okružnicu Antima VII. iz 1895. koju Jeglič pobija točku po točku. Slijedi potom tekst s naslovom *Putna crtica*. Po mome mišljenju, autorstvo se može pripisati Vincenciju Palunku (1842.-1921.), najprije kanoniku dubrovačkom, zatim sarajevskom, pa od 1904. godine pomoćnom biskupu u Splitu.³⁹ Naime, na isti su način napisani svi tekstovi koje je Palunko potpisao, a koji su objavljeni i kao knjiga.⁴⁰ Osim toga, članak je napisan narječjem tipičnim za područje Dubrovnika otkuda je Palunko

37 Usp. Ivan ŠARIĆ, "Dr. Andrija Jagatić", *Vrhbosna*, 11(1901.), str. 161-165. – Andrija Jagatić bio je svećenik Zagrebačke nadbiskupije, sarajevski kanonik i urednik *Katoličkoga lista i Vrhbosne*.

38 Usp. Jože JAGODIĆ, *Nadžkof Jeglič – majhen oris velikega življenja*, Celovec, 1952.

39 Usp. "Posvećen biskup Vincencij Palunko", *Vrhbosna*, 13(1904.), str. 225-227.

40 *Bratski razgovor o grčkom odijeljenju ili poziv na sjedinjenje*, I, Zagreb, 1897.; *O prvenstvu sv. Petra*, II, Zagreb, 1908.

bio podrijetlom. "Ustrojstvo Crkve Isusove u prva dva vijeka" naslov je sljedećega članka čiji je autor Jeglič. "Prijegled istočne Crkve u Austro-ugarskoj monarhiji" naslov je statističkoga članka koji obuhvaća samo nekoliko stranica, kao i tekst poslije njega: "Crkveni obredi i kršćanski običaji". Slijedi zatim kratka "Autonomija srpsko-pravoslavne Crkve u Hrvatskoj i Ugarskoj" kojom završava sadržaj prvoga broja časopisa.

Vrhunac Stadlerova nastojanja oko jedinstva Crkava svakako je dostignut osnivanjem časopisa *Balkan* koji je bio posvećen isključivo "jedinstvu i bratskoj slogi", kako je kazivao njegov podnaslov. *Balkan* je na početku bio tiskan usporedo na latinici i ćirilici. Urednik, suradnici kao i sam Stadler žarko su priželjkivali suradnju i pravoslavnih autora. No, iako svi pisci koji su se dosada doticali ove problematike tvrde suprotno,⁴¹ ipak je istina da ni jedan pravoslavni autor nije surađivao u *Balkanu*. Ustvari, drugi su pisci dovedeni u zabludu člankom objavljenim u *Balkanu* 1899. godine te srpsko-pravoslavnim imenom i prezime-
nom potpisanoga pisca igumana Teofila Stevanovića⁴² koji je u trenutku objavljivanja toga teksta bio katolik jer je upravo tada na neko vrijeme bio prešao iz pravoslavlja⁴³ u Katoličku crkvu.

Usprkos svim problemima koji su nastali oko *Balkana* te usprkos činjenici da je časopis relativno brzo prestao izlaziti (1902.), ipak je istina da je *Balkan* predstavljao vrlo znakovitu pojavu uopće u cijeloj kršćanskoj periodici onoga vremena. A kako je bio tiskan u viševjerskom okruženju kojemu se i obraćao, časopis je predstavljao jedinstvenu pojavu u svjetskoj periodici toga doba. Na njegovim stranicama ne može se naći ni jedan članak koji sadržajno nije povezan s međusobnim odnosima Katoličke i Pravoslavne crkve. *Balkan* je nastojao izbjeći svaku polemiku sjećajući se s velikom gorčinom nepotrebnih rasprava kroz prošlost. Sam je Stadler već u prvom broju *Balkana* u svom poznatom pismu Srbima napisao kako "odustati treba već jednoć od toga, da članovi jedne

41 Usp. F. HAM(MERL), "Dr. Josip Stadler...", str. 43; A. PARADŽIK, *Dr. Josip Stadler...*, str. 80; J. KOLARIĆ, "Ekumenika djelatnost...", str. 152. Ovaj posljednji pisac izričito tvrdi da je Teofilo Stevanović, jedan od suradnika *Balkana*, bio pravoslavac.

42 Usp. Teofil STEVANOVIĆ, "Blagovjest", *Balkan*, 4(1899.), str. 3-37.

43 Međutim, Teofil Stefanović je u Pravoslavnoj crkvi bio poznat i kao pisac. Usp. "Velikoposne i vaskršnje svečanosti u Jerusalimu", *Istočnik*, 2(1895.), str. 73-75; 3(1895.), str. 105-107; 4(1895.), str. 139-142; 5(1895.), str. 192-195; 6(1895.), str. 217-220.

crkve upravo traže i pronagju, što da drugoj crkvi predbace, pa se valja dati na istraživanje svih onih točaka, što nas mogu zbližiti, sjediniti i svakoj oporbi kraj učiniti”.⁴⁴

U sedam godina njegova postojanja (1896.-1902.) bilo je tiskano 19 brojeva s više od 2000 stranica teksta. Obradivana problematika vrlo je široka, a teološka je tematika najčešća. Osim teologije, brojne su i povijesne teme iz međusobnih odnosa dviju Crkava za vrijeme prvoga tisućljeća kršćanske povijesti. Usto, studiralo se liturgiju i obrede, razmišljalo se o jedinstvu Crkava, o sredstvima za postizanje jedinstva, raspravljalo se o društvenim i političkim razlozima podjele Crkve te o kalendaru dviju Crkava. Kroz cijelo vrijeme utemeljitelj i urednik ovoga časopisa inzistirali su da se međucrkvena problematika komentira u duhu ljubavi i pomirenja.⁴⁵ Taj će duh *Balkan* sačuvati sve dok bude tiskan.

2.5. Stajališta franjevaca i isusovaca

Uz jedan jedini samostan trapista u blizini Banje Luke, franjevci i isusovci bili su jedini redovnici u BiH cijelo vrijeme austrijsko-mađarske uprave. Bosanskohercegovački su franjevci s jedne strane baš u doba nastanka *Balkana* imali svojih unutarnjih problema vezanih uz pokret i postupak obnove reda koji su bili u tijeku, a s druge razilazili su se s nadbiskupom Stadlerom i Svetom Stolicom oko pitanja preustroja pastoralnoga rada u BiH. Sve ih je to naravno odvodilo od suradnje u *Balkanu*. Međutim, glavni razlog izostanka suradnje najvjerojatnije se nalazi u činjenici da franjevci u BiH tada nisu imali članova kvalificiranih u materiji međucrkvениh odnosa. Naime, u Bosni su franjevci od 1887. godine tiskali *Glasnik*, a u Hercegovini od 1900. *Kršćansku obitelj* uz koje su se, naravno, osjećali povezaniji nego i uz jedan drugi časopis.

No, ni u *Glasniku jugoslavenskih franjevaca* nema mnogo građe koja bi nas ovdje mogla zanimati. Ipak, godine 1895. bosanski franjevac Kosta Bralić (1863.-1901.) u toj je reviji u 13 nastavaka objavio tekst o teološkim

44 Josip STADLER, “Josif, nadbiskup vrhbosanski i Apostolski komisar, Srbima: braći od nas vjerom rastavljenoj bratski pozdrav!”, *Balkan*, 1(1896.), str. 11.

45 Usp. DR. BONAVENTURA, “Leo papa XIII i Antim patrijarh carigradski”, *Balkan*, 1(1896.), str. 34.

pretpostavkama sjedinjenja Crkava koji je godinu dana poslije tiskan i u obliku knjige.⁴⁶ Godine 1896. u hrvatskom prijevodu djelomično je tiskana enciklika pape Leona XIII. *Satis cognitum* o sjedinjenju Crkava.⁴⁷ Godine 1897. *Glasnik* je pisao o vjerskom stanju u Rusiji u perspektivi sjedinjenja.⁴⁸ I to bi bilo sve. Ovdje još treba istaknuti da je franjevački *Glasnik* 1896. godine svojim čitateljima preporučio *Balkan* kao važan i uzvišen pokušaj.⁴⁹

Ipak, jedan je franjevac više puta surađivao s *Balkanom*: bio je to fra Vicko Tomašić iz Zadra.⁵⁰

Za razliku od franjevac, neki su isusovci surađivali u *Balkanu*. Međutim, ni oni nisu bili brojni. Tako je primjerice N. Nilles 8. lipnja 1896. iz Innsbrucka pisao u Sarajevo Franji Hammerlu, jednom drugom isusovcu, da za njihov časopis iz Innsbrucka napiše prikaz prvoga broja *Balkana* kako bi se čitatelji u Njemačkoj i Americi upoznali s novom revijom.⁵¹ Hammerl, koji je bio rektor i profesor Visoke teološke škole u Sarajevu, to je doista i napravio, a poslije je i u *Balkanu* objavio jedan članak.⁵² Osim Hammerla koji bi bio član i sarajevskoga Odbora za sjedinjenje, samo su još dva isusovca – Ilija Gavrić i Maksimilijan Hormann – pisali za *Balkan*.⁵³ Sve u svemu, nije bila česta ni suradnja isusovaca.

Rijetka suradnja isusovaca koji su u svim Stadlerovim pothvatima bili njegova “desna ruka” dade se objasniti velikim poslovima koje su morali obavljati ustrojavajući dva nova sjemeništa Vrhbosanske metropolije

46 Usp. Stjepan Kosta BRALIĆ, *Skromni nazori o sjedinjenju crkava rimo-katoličke i grčko-iztočne*, Sarajevo, 1896.

47 Usp. “Okružnica sv. Oca pape Leona XIII o jedinstvu crkava”, *Franjevački glasnik*, 18(1896.), str. 281-287.

48 Usp. Cherubin ŠEGVIĆ, “Vjerski položaj u Rusiji prama ideji ujedinjenja crkava”, *Franjevački glasnik*, 13(1896.), str. 193-195; 14(1896.), str. 209-211.

49 Usp. “Književnost”, *Franjevački glasnik*, 13(1896.), str. 208. Ovaj broj nosi nadnevak od 1. srpnja 1896.

50 Usp. *Balkan*, 1(1898.), str. 52-72; 3(1899.), str. 28-63; 2(1900.), str. 48-85; 1(1901.), str. 24-49; 2(1901.), str. 5-23.

51 Usp. Arhiv Sarajevske nadbiskupije, Prezidijal, kuverta: Unija (Nillesova pisma).

52 F. HAMMERL, “Eine südslawische Unions-Zeitschrift”, str. 751-753; HAMERL – NJARADI, “Dvie tri o liturgičkim knjigama istočne crkve”, *Balkan*, 1(1902.), str. 50-54.

53 Usp. Ilija GAVRIĆ, “O stanju duša pravednih prije sudnjeg dana”, *Balkan*, 3(1899.), str. 3-27; Maksimilijan HORMANN, “Naš zajednički neprijatelj i naše zajedničko oružje”, *Balkan*, 1(1902.), str. 39-49.

(malo sjemenište s gimnazijom u Travniku i bogosloviju s visokim filozofsko-teološkim studijem u Sarajevu) i nedostatkom kvalificiranoga kadra na području međucrkvne problematike. No, kako je već rečeno, nisu stajali potpuno po strani ni kada se radilo o pothvatu *Balkan*.

Iako je *Balkan* često ostajao bez suradnika koji su bivali imenovani biskupima (Jeglić u Ljubljani, Palunko u Split) te premješteni iz BiH (Jagatić u Zagreb), što je zapravo bio jedan od glavnih razloga prestanka izlaženja časopisa, *Balkan* je posvuda u katoličkim krugovima bio primljen s velikim simpatijama koje su ga pratile sve dok je bio tiskan.⁵⁴

2.6. Reakcije pravoslavaca

Nakon objave enciklike *Grande munus* pape Leona XIII., biskup Strossmayer svoju je korizmenu poslanicu za 1881. godine posvetio svetoj braći Ćirilu i Metodiju i jedinstvu Crkava.⁵⁵ Iste je godine organizirao i hodočašće hrvatskih katolika u Rim. No, na dva spomenuta teksta – papinu encikliku i Strossmayerovu poslanicu – već o Uskrsu 1881. godine reagirao je okružnicom kotorski pravoslavni biskup Gerasim Petranović (1874.-1906.). Prije Duhova iste godine pojavile su se još dvije okružnice pravoslavnih biskupa. Bile su uistinu pune uvreda na račun Leona XIII. i Strossmayera. Jednu je napisao zadarski pravoslavni biskup Stefan Knežević (1853.-1890.), a drugu biskup Gornjih Karlovaca (ne poistovjetiti sa Srijemskim Karlovcima!) Teofan Živković (1874.-1890.).⁵⁶

Dvojici dalmatinskih pravoslavnih biskupa, Gerasimu i Stefanu, ubrzo je odgovorio Antun Franki objavivši čak knjigu u kojoj je pomirljivo dokazivao neutemeljenost optužaba dvojice spomenutih bisku-

54 Usp. npr. *Katolički list* 22(1896.), str. 170-172; *Glasnik Biskupija Bosanske i Srijemske*, 10(1896.), str. 102; *Vrhbosna*, 12(1896.), str. 190-192.

55 Usp. Josip Juraj STROSSMAYER, "Okružnica", *Glasnik Biskupija Bosanske i Srijemske*, 4(1881.), str. 25-53.

56 Usp. "Duovska besjeda episkopa gornjo-karlovačkog Teofana Živkovića", *Katolički list*, 31(1881.), str. 244 s.; 32(1881.), str. 251-253; "Okružnica zadarskoga episkopa grčko-iztočne crkve", *Katolički list*, 37(1881.), str. 294-295; 38(1881.), str. 301-303; "Okružnica kotorskoga episkopa grčko-iztočne crkve", *Katolički list*, 39(1881.), str. 309 s.

pa.⁵⁷ No, već prije Frankija na dvije pravoslavne okružnice svojom je okružnicom odgovorio katolički nadbiskup Zadra Petar Dujam Maupas (1862.-1891.).⁵⁸ Tada je u polemiku ušao i arhimandrit Nikodim Milaš, budući pravoslavni biskup u Zadru (1890.-1910.) objavivši cijelu knjigu.⁵⁹ Izravno optužen, još se jednom javio Strossmayer velikom korizmenom okružnicom za 1882. godinu.⁶⁰ Ljut na sve katoličke sudionike ove polemike zato što su previše popustljivi, fra Ivan Marković počinje pisati i objavljivati krenuvši s odgovorima Milašu. Polemika između Milaša i Markovića potrajala je potom godinama jer su obojica pisali mnogo, a bili vrlo žestoke naravi.⁶¹

Nema nikakve sumnje da je ova polemika između pravoslavnih i katoličkih teologa, koja je potrajala petnaestak godina, uvjetovala jednoznačne reakcije pravoslavaca na pojavu *Balkana*: odbijali su svaki dodir s ljudima iz časopisa i s “apostolskim komesarom”.

Odmah poslije pojave prvoga broja *Balkana* sarajevski je pravoslavni *Istočnik* priopćio kako pravoslavci BiH žele da ih se ostavi na miru jer se ne osjećaju spremni za duboku teološku raspravu niti su spremni na sjedinjenje.⁶² Sljedeći brojevi *Istočnika* prenijeli su dva pravoslavna odgovora na prvi broj *Balkana*: jedan je preuzet iz *Glasnika Zadarske biskupije*, a drugu iz *Srpskoga Siona*, vjesnika metropolije iz Srijemskih Karlovaca.⁶³ Autor članka iz *Glasnika*, najvjerojatnije Nikodim Milaš, objašnjavao je kako su pravoslavci spremni na sjedinjenje svih kršćana, ali samo u Pravoslavnoj crkvi, dok sjedinjenje s Katoličkom crkvom pra-

57 Usp. A. FRANKI, *Dvie poslanice dvaju...*

58 Usp. “Okružnica zadarskoga nadbiskupa”, *Katolički list*, 32(1881.), str. 315-319.

59 Usp. Nikodim MILAŠ, *Slavenski apostoli Kiril i Metodije i istina pravoslavlja*, Zadar, 1881. Ova je knjiga kasnije bila prevedena na talijanski jezik s naslovom *Gli apostoli slavi Cirillo e Metodio e la veritá dell'ortodossia*, Trieste, 1886.

60 Usp. J. J. STROSSMAYER, “Okružnica”, *Glasnik Biskupija Bosanske i Srijemske*, 3(1882.), str. 17-58.

61 Usp. npr. N. MILAŠ, *Propaganda, njezin postanak i današnja uredba*, Beograd, 1889.; *Pravoslavna Dalmacija*, Novi Sad, 1901.; Ivan MARKOVIĆ, *Lav Veliki i Grgur Veliki o prvenstvu svoje stolice*, Zadar, 1883.; *Papino poglavarstvo...*; *Cezarizam i...*; *O Evkaristiji...*; *Gli Slavi ed i Papi...* – Polemikom ove dvojice poznatih osoba bavio se Dušan MORO u svojoj doktorskoj disertaciji *Il “Munus” del vescovo di Roma nel confronto ecumenico-dottrinale di I. Markovic e N. Milas*, Roma, 1986.

62 Usp. “Balkan, jedinstvu i bratskoj slozi”, *Istočnik*, 5(1896.), str. 171 s.

63 Usp. “Odgovori rimokatoličkom ‘Balkanu’”, *Istočnik*, 7-8(1896.), str. 258-263.

voslavcima uopće nije potrebno. Takvo sjedinjenje ne bi bilo ni zakonito jer se Katolička crkva udaljila od prave vjere. Takvo sjedinjenje, osim toga, ne bi bilo ni bratsko jer ne bi bilo nadahnuto kršćanskim duhom nego gladu za vlašću.

Članak koji je preuzet iz *Srpskoga Siona*⁶⁴ definirao je *Balkan* glasnikom rimskoga “papstva”, diktatom rimske propagande i novim sredstvom stare borbe Rima. No, usprkos tomu, autor ne skriva iznenađenje što u *Balkanu* nije našao izraza kao što su “heretik” ili “šizmatik” kojima se nekada označavalo i pravoslavce.

Jednostavno rečeno, *Balkan* je za *Srpski Sion* bio obično sredstvo unijatizma koji nije ništa drugo nego trgovina s Kristovom Crkvom i njegovim naukom jer pred očima gospode oko *Balkana* nije bio Krist nego rimski papa. Zato se s takvom “braćom” ne smije imati dodira jer su duhovni robovi papinskoga apsolutizma. *Balkan* zbog toga, prema istom članku, nije glasnik kršćanske ljubavi i bratske sloge nego sijač nesloge i nemira.

S druge strane, iako *Balkanovi* tekstovi nisu pisani u duhu današnjega ekumenskog pokreta, ipak je velik dio njegovih zamisli uistinu bio ekumenski. Tako se na stranicama ove revije doista ne može naći riječ “šizmatik” koji bi se izravno odnosio na pravoslavce. Umjesto toga pojma upotrebljavani su izrazi “rastavljena braća” i “sestrinske Crkve”, što nikako nije bila samo igra riječi jer se smatralo da se tadašnji pravoslavci nalaze *in bona fide*.⁶⁵ Upravo je zato, tražeći putove prema sjedinjenju, *Balkan* predlagao molitvu, susrete i dijalog, nastojanje da se uklone sve umjetne ili mislene zaprjeke sjedinjenju te da se otvoreno i s velikim uzajamnim poštivanjem raspravlja o bitnim problemima.

Na taj, za ono doba stvarno ponizan, stav *Balkana* najgore je reagirao zagrebački *Srbobran* u kojemu je neki Siniša 1896. godine u nastavcima tiskao svoj “Odgovor rimskoj propagandi...” koji se malo poslije pojavio i u obliku knjige. Iz njega kao ilustraciju preuzimamo sljedeći odlomak:

64 Usp. -r-, “Balkan, njegovo jedinstvo i bratska sloga”, *Srpski Sion*, 23(1896.), str. 378-381.

65 Usp. Vicko PALUNKO, “Bratski razgovor o Grčkom odijeljenju ili Poziv na sjedinjenje”, *Balkan*, 1(1899.), str. 6.

Ovdje mi pade na um priča o jednom veziru, koji je iz Stambula došao u Bosnu, pa počem je oglasio tvrdnu volju sultanovu, da će raja pod njim uživati jednaka prava s Turcima, pa poslje nekojeg vremena sakupio kmetove i knezove u Travnik, pa ih zapitao: 'E rajo, de biva kažite po duši, koji vam je vezir do sad bio najbolji?' - Sve umuče a vezir će opet: 'De nemojte mrdati, nego govorite slobodno, ja vam sile učiniti neću.' Nato će nekakav starodrevni kmet: 'Čestiti veziru, kad ćeš da ti po duši rećemo, znaj! najbolji je po nas bio onaj koji je iz Stambula k nama pošao, a uzgred vrat slomio, te do nas nije došao.' -

Uprav takav odgovor zaslućuje papin komisar: tornjaj se ti sa tvojima dušolovcima od nas, jer od kada se vi meću nas naseliste, naselilo se i sve zlo meću nama.⁶⁶

Kao što nije odgovarao na optućbe pravoslavaca iz BiH i Hrvatske, *Balkan* nije odgovarao ni na optućbe iz Srbije i Vojvodine koje su nastajale uglavnom pod patronatom beogradskoga metropolita Mihaila. Prema njegovu mišljenju, upravo je Katolićka crkva u BiH bila najveći neprijatelj pravoslavlja. To zato što taj neprijatelj navodno propovijeda samo "papstvo" slućeći se "jezuitskim" novcem i unijatizmom. K tomu, hrvatstvo bi bilo magarac na kojemu je jašio katolicizam kroz najljepšu srpsku zemlju – Bosnu i Hercegovinu.⁶⁷

Ipak, najjaći pravoslavni udarac pothvatu *Balkan* zadao je sarajevski pravoslavni metropolit Nikola Mandić 23. sijećnja 1898. Toga je dana odaslao okružnicu svećenstvu svoje biskupije kojom svećenicima i vjernicima zabranjuje svaki dodir s časopisom nazvavši ga sredstvom katolićke propagande. Štoviše, inzistirao je da svi primjerci *Balkana* budu poslani natrag izdavaću u Zagreb ili da budu uništeni pred narodom.⁶⁸

Postojala je još jedna činjenica koja je bitno utjecala na zauzimanje ovakva stava pravoslavaca prema *Balkanu*. Bila je to poznata borba bo-

66 SINIŠA, *Odgovor rimskoj propagandi na njen "Balkan jedinstvu i bratskoj slozi, izdao uz sudjelovanje mnogih prijatelja sjedinjenja crkava dr. Aleksandar Brešćenski, Sveska I.*, Zagreb, 1896., str. 9 s. – Iza pseudonima Siniša, prema nekim istraživanjima, krio se "pukovnik u penziji Simeon Bogdanović". Usp. MATO ARTUKOVIĆ, *Ideologija srpsko-hrvatskih odnosa. (Srbobran 1884-1902)*, Zagreb, 1991., str. 29.

67 Usp. P. M. TOMIĆ, *Pravoslavlje u Bosni i Hercegovini*, drugo izdanje, München, 1954., str. 15-55.

68 Usp. Nikola MANDIĆ, "Okružnica prećasnom srpsko-pravoslavnom sveštenstvu Dabro-bosanske eparhije", *Istoćnik*, 3(1898.), str. 39 s.

sanskohercegovačkih pravoslavaca za crkveno-školsku autonomiju koja je vođena od 1896. do 1905. godine. U temelju to je ipak bila političko-crkvena borba srpskoga građanstva iz BiH protiv austrijsko-mađarske nazočnosti u tim krajevima, a nju je hranila ideja o političkom sjedinjenju svih Srba u jednu državu. Budući da je u to vrijeme u BiH bilo zabranjeno svako izravno političko djelovanje, kao izgovor Srbima, koje su predvodili G. Jeftanović, V. Šola i K. Kujundžić, izvršno je poslužilo dokazivanje nezakonitosti ugovora između patrijarha iz Carigrada i cara iz Beča iz 1880. godine. Tim je ugovorom ustvari nepravoslavnom poglavaru bilo dopušteno imenovati pravoslavne hijerarhe u BiH iz čega su kao posljedice proizlazila razna miješanja države u crkvene i vjersko-školske poslove Srba. U funkciji te borbe austrijsko-mađarska je vlast optuživana za sve, također i za tajno programirani unijatizam. Nije nedostajalo optužaba ni na račun Katoličke crkve da podržava takva državna nastojanja.

Uz vođe ovoga autonomističkog pokreta svrstali su se i brojni pravoslavni svećenici iz BiH. Pravoslavni metropoliti, sada svi srpske narodnosti, u toj su borbi ponajprije vidjeli opasnost laicizacije Crkve pa su zato bili rezervirani prema vjerskim autonomističkim programima. S druge strane, dobro su pazili da se i njih ne optuži za unionistička nastojanja.

Borba za crkveno-školsku autonomiju završava 1905. godine kompromisnim rješenjem: ugovor iz 1880. godine nije bio dokinut, ali su pravoslavci dobili doista široku samostalnost u crkvenoj upravi i školstvu.⁶⁹ No, politička borba Srba iz BiH nije završila 1905. godine nego se nastavila i dalje. Pojačana je osobito nakon političke aneksije BiH (1908.). Degenerirajući u terorizam, kulminirala je ubojstvom Franza Ferdinanda u famoznom sarajevskom atentatu 1914. godine.

Usprkos svemu, bilo je i pravoslavni Srba koji nisu posvuda vidjeli rimsku opasnost. Npr. Čedo Mijatović, srpski kraljevski poslanik u Londonu, na zamolbu urednika *Istočnika* da surađuje u ovom glasilu godine 1898. objavio je članak u kojemu je zanijekao postojanje bilo kakve

---

69 Usp. Božo MADŽAR, *Pokret Srba Bosne i Hercegovine za vjersko-prosvjetnu samoupravu*, Sarajevo, 1982.

izravne katoličke propagande u BiH. Prema njegovu mišljenju, Katolička crkva odlazi među narod, zanima se za svakoga pojedinca, organizira dobrotvorstvo za bolesne i siromašne, organizira poučavanje, što Pravoslavna crkva naprotiv ne čini. Zato je prirodno da takvo djelovanje neizravno pomaže širenje katolicizma. Stoga, umjesto da nepravedno optužuje katolike, Pravoslavna bi crkva morala dokazati kako i ona voli i Boga i čovjeka koji trpi.⁷⁰

Zaključak

Kao dio nove kvalitete društvenoga i kulturnoga života u BiH, nakon 1878. godine došlo je do nagloga porasta periodičnih izdanja i tiskarstva uopće. Budući da je o tome već na više strana pisano te nema potrebe ponavljati, ovdje se zadržavam samo na *Balkanu* koji kao pojavu u prvom redu treba smjestiti u okvir teološkoga razmišljanja u Katoličkoj crkvi i teologiji koje se zove "ćirilo-metodijanska ideja". Iako je taj teološki pravac, i časopis⁷¹ i ideja⁷², u teološkim krugovima već proučavan, ipak je znanstvenim krugovima izvan Crkve posebice časopis *Balkan* ostao skoro nepoznat te je potrebno predstaviti ga široj javnosti.

O razlozima njegova nastanka i prestanka već je naširoko raspravljeno. No, ovdje treba dodati još sljedeće: naišavši na gotovo opće odbijanje pravoslavaca, a osobito poslije poznatoga srpskog poziva iz Beograda 1902. godine na opću borbu protiv Hrvata "do istrage naše ili vaše", koji je odmah pretiskao zagrebački *Srbobran*,⁷³ što je u Zagrebu izazvalo

70 Usp. "Pismo Čede Mijatovića", *Istočnik*, 13(1898.), str. 203.

71 Usp. knjige i članke autora ovoga teksta o časopisu *Balkan* i međuvjerskim odnosima u BiH na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće: Tomo VUKŠIĆ, *I rapporti tra i cattolici e gli ortodossi nella Bosnia ed Erzegovina dal 1878 al 1903. Uno studio storico-teologico*, Rim, 1991.; *Međusobni odnosi katolika i pravoslavaca u Bosni i Hercegovini (1878.-1903.)*. Povijesno-teološki prikaz, Mostar, 1994.; "Josip Stadler – 'jedinstvu i bratskoj slogi'", *Crkva u svijetu* 4(1992.), str. 223 s.; "Josip Stadler: all'unione e alla concordia fraterna", u Ratko PERIĆ (prir.), *Homo imago et amicus Dei. Miscellanea in honorem Ionanis Golub*, Rim, 1991., str. 473-484; "Nadbiskup Josip Stadler (1881.-1918.) i Srbi", *Crkva u svijetu* 1(1999.), str. 35-60 (isto u Pavo JURIŠIĆ /prir./, *Josip Stadler. Život i djelo*, Sarajevo, 1999., str. 351-372); J. KOLARIĆ, "Ekumenska djelatnost nadbiskupa Stadlera".

72 Geert van DARTEL, *Ćirilo-metodska ideja i svetosavlje*, Zagreb, 1984.

73 Usp. Mato ARTUKOVIĆ, *Ideologija srpsko-hrvatskih sporova (Srbobran 1884-1902)*, Zagreb, 1991.

burne demonstracije, *Balkan* više nije imao mnogo razloga za postojanje. Budući da je već s mukom nalazio suradnike, a da bi se izbjeglo još veće probleme, časopis je prestao izlaziti upravo te godine iako je to zapravo bilo protiv želje urednika Bresztyenszkoga kao i nadbiskupa Stadlera.

Neobično je ipak za ono vrijeme da *Balkanovi* suradnici nikada nisu odgovarali na provokacije. Naprotiv, povremeno su pisali takve ekumenske testove koji čitatelja tjeraju na čuđenje da su nastali prije više od stotinu godina.

Izvori i literatura

- Arhiv BiH
- Arhiv Đakovačke biskupije
- Arhiv Sacra Congregazione per gli Affari Ecclesiastici Straordinari
- Arhiv Sarajevske nadbiskupije
- Svi brojevi *Balkana*
- *Katolički list, Vrhbosna, Nova et vetera, Istočnik, Srpski Sion* – brojevi iz vremena izlaženja *Balkana*
- ARTUKOVIĆ, Mato, *Ideologija srpsko-hrvatskih odnosa (Srbobran 1884-1902)*, Zagreb, 1991.
- BERKOVIĆ, Petar, “Pitanje unije i franjevac I. Marković”, *Nova revija*, 1(1927.), str. 45-46.
- BRALIĆ, Stjepan Kosta, *Skromni nazori o sjedinjenju crkava rimokatoličke i grčko-iztočne*, Sarajevo, 1896.
- *Die Ergebnisse der Volkszählung in Bosnien und der Herzegowina vom 10. Oktober 1910*, Sarajevo, 1912.
- HAM(M)ERL, Franjo, “Dr. Josip Stadler prvi nadbiskup vrhbosanski”, *Spomenica vrhbosanska 1882-1932*, Sarajevo, 1932.
- HAMMERL, Franjo, “Eine südslawische Unions-Zeitschrift“, *Zeitschrift für katholische Theologie*, XX(1896.), str. 752.

- JAGODIĆ, Jože, *Nadžkof Jeglič – majhen oris velikega življenja*, Celovec, 1952.
- KOLARIĆ, Juraj, “Ekumenska djelatnost nadbiskupa Stadlera”, u Petar BABIĆ – Mato ZOVKIĆ (pr.), *Katolička crkva u Bosni i Hercegovini u XIX i XX stoljeću*, Sarajevo, 1896.
- KRUŠEVAC, Todor, *Bosansko-hercegovački listovi u XIX veku*, Sarajevo, 1978.
- *Leonis XIII Pontificis Maximi Acta*, sv. XIV, Roma, 1895.
- MADŽAR, Božo, *Pokret Srba Bosne i Hercegovine za vjersko-prosvjetnu samoupravu*, Sarajevo, 1982.
- MARKOVIĆ, Ivan, *Lav Veliki i Grgur Veliki o prvenstvu svoje stolice*, Zadar, 1883.
- MARKOVIĆ, Ivan, *Slaveni i Pape*, sv. I, Zagreb, 1903.
- MILAŠ, Nikodim, *Pravoslavna Dalmacija*, Novi Sad, 1901.
- MILAŠ, Nikodim, *Propaganda, njezin postanak i današnja uredba*, Beograd, 1889.
- MILAŠ, Nikodim, *Slavenski apostoli Kiril i Metodije i istina pravoslavlja*, Zadar, 1881.
- NILLES, Nicolaus, *Kalendarium manuale utriusque Ecclesiae orientalis et occidentalis*, sv. I, Insbruck, 1896.
- PARADŽIK, Anto, *Dr. Josip Stadler prvi vrhbosanski nadbiskup*, Sarajevo, 1968.
- PEJANOVIĆ, Đorđe, *Bibliografija štampe Bosne i Hercegovine 1850-1941.*, Sarajevo, 1961.
- PEJANOVIĆ, Đorđe, *Štampa Bosne i Hercegovine 1850-1941*, Sarajevo, 1949.
- PULJIĆ, Ivica, “Kroz povijest katoličkog tiska u Bosni i Hercegovini”, u Ivo BALUKČIĆ – Franjo TOPIĆ, *Stoljeće Vrhbosne 1887.-1987.*, Sarajevo, 1996., str. 7-32.

-
- SINIŠA, *Odgovor rimskoj propagandi na njen "Balkan jedinstvu i bratskoj slozi, izdao uz sudjelovanje mnogih prijatelja sjedinjenja crkava dr. Aleksandar Breščenski, Sveska I.*, Zagreb, 1896.
  - STROSSMAYER, Josip Juraj, "Okružnica", *Glasnik Biskupija Bosanske i Srijemske*, 3(1882.), str. 17-58.
  - VAN DARTEL, Geert, *Ćirilo-metodska ideja i svetosavlje*, Zagreb, 1984.
  - VUKŠIĆ, Tomo, "Josip Stadler – 'jedinstvu i bratskoj slogi'", *Crkva u svijetu*, 4(1992.), str. 224-223.
  - VUKŠIĆ, Tomo, "Josip Stadler: all'unione e alla concordia fraterna", u Ratko PERIĆ (prir.), *Homo imago et amicus Dei. Miscellanea in honorem Ionanis Golub*, Rim, 1991., str. 473-484.
  - VUKŠIĆ, Tomo, "Nadbiskup Josip Stadler (1881.-1918.) i Srbi", *Crkva u svijetu*, 1(1999.), str. 35-60
  - VUKŠIĆ, Tomo, *I rapporti tra i cattolici e gli ortodossi nella Bosnia ed Erzegovina dal 1878 al 1903. Uno studio storico-teologico*, Rim, 1991.
  - VUKŠIĆ, Tomo, *Međusobni odnosi katolika i pravoslavaca u Bosni i Hercegovini (1878.-1903.). Povijesno-teološki prikaz*, Mostar, 1994.
  - www.napredak.com.ba